

ISTORIE

SOCIETATE & CIVILIZAȚIE

Daniel Gicu (n. 1980) a absolvit Facultatea de Istorie a Universității din București. Este doctor în istorie al Universității din București cu teza *Identitate națională și interese comerciale în primele colecții de basme populare românești (1845–1909)*. Pe lângă numeroase studii și articole apărute în reviste de specialitate sau în volume colective, a mai publicat, în 2011, cartea *Fetiță inocentă sau seducătoare fatală? O istorie a Scufitei Roșii*, un eseu despre corp, sexualitate și arhetipuri în celebrul basm al copilăriei.

DANIEL GICU

**HAIIDUCI, HOTI,
ȘI TÂLHARI
ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ**

HUMANITAS

CUPRINS

INTRODUCERE.	9
Teoria „banditismului social“ și critica sa în istoriografia occidentală.	11
Istoriografia românească a problemei.	15
Încadrarea cronologică.	19
Materialul folosit.	20
1. INFRACTORI DE DREPT COMUN — SAU EROI?	29
Hoț, fur, lotru, haramin, tâlhar, haiduc: complexități semantice.	29
Tâlhar, sau haiduc?	34
2. PORTRETUL SOCIAL AL TÂLHARULUI:	
CATEGORII, ORIGINI, CIRCUMSTANȚE.	41
Tâlhari proveniți din rândul țăranilor.	42
Ciobani transformați în tâlhari.	45
Țigani tâlhari.	46
Tâlhari proveniți din rândul orașenilor și negustorilor.	48
Preoți tâlhari.	50
Tâlhari din rândul boierilor.	51
Străini în cetele de tâlhari.	52
Beșlii, seimeni, arnăuți...	59
Panduri.	70

6 CUPRINS

Vătafii de plăieși și cătanele polcovnicilor.	75
Disciplinarea militarilor neregulați	77
3. DE CE SE FĂCEAU OAMENII TÂLHARI	87
Cauzele sociale ale tâlhăriei	87
Lupta politică și națională a tâlharilor.	89
Tâlhari de conjunctură, în vremea războaielor și răzmerițelor	95
4. ORGANIZAREA CETELOR DE TÂLHARI ȘI MODUL LOR DE ACȚIUNE	110
Răspândirea geografică a fenomenului tâlhăriei	110
Organizarea cetei de tâlhari	116
Modul de acțiune al tâlharilor	119
5. VICTIMELE ATACURILOR TÂLHĂREȘTI.	133
Ciocoi și instituțiile statului, ținte predilecte ale atacurilor	133
Negustorii și cârciumarii	135
Preoții, călugării, bisericile, mănăstirile.	136
Ciobanii.	137
Au fost țăranii ajutați, sau jefuiți de tâlhari?.	138
Ce furau tâlharii: de la bani și bijuterii la pânză și brânză.	141
6. REACȚIA AUTORITĂȚILOR	144
Nizamuri pentru stârpirea tâlharilor	144
Organe administrative locale însărcinate cu prinderea tâlharilor.	147
Simbriașii de la centru.	157
Ineficiența autorităților.	159
Când autoritățile fură de la tâlhari	161
Tâlharii se bucură de protecția potentatilor locali.	164
Știrile și zvonurile despre tâlhari în jocul politic.	168

CONCLUZII.....	173
ADDENDA.....	179
<i>Anexa 1. Cazuri de tâlhărie judecate de Divanul Craiovei în perioada 1831-1840.....</i>	<i>179</i>
<i>Anexa 2. Cazuri de tâlhărie judecate de Divanul Judecătoresc în perioada 1831-1840.....</i>	<i>180</i>
NOTE	181
GLOSAR	213
BIBLIOGRAFIE	221

Introducere

Timp de mai bine de un secol, între anii 1716 și 1821, cumpărându-și tronul de la turci cu sume fabuloase, au domnit în Țara Românească străini setoși de avere cunoscuți în istorie sub numele de fanarioți. În goana lor după înavuțire grabnică, fanarioții supuneau țara unor biruri istovitoare. În acele vremuri grele, din rândul poporului umilit și apăsător, se ridicau ca răzpunători ai nedreptății Haiducii.

Așa arată genericul de început al filmului *Haiducii* (1966), unul dintre filmele românești care au înregistrat un mare succes la public: aproape nouă milioane de bilete vândute, ceea ce l-a plasat pe locul opt în topul celor mai vizionate filme românești din toate timpurile. Filmul de aventuri după un scenariu scris de Eugen Barbu, în regia lui Dinu Cocea și avându-i în rolurile principale pe Ion Besoiu, Marga Barbu, Amza Pellea, Toma Caragiu și Jean Constantin, era croit după tiparul filmelor western și al celor de capă și spadă. Sunt descrise acolo peripețiile căpitanului Amza și ale cetașilor săi, în luptă cu Sârbu cel ticălos, fost membru al cetei; acesta, ros de ambiții și însetat de avere, își trădează tovarășii și intră în slujba domnului fanariot, devenind căpitan de arnăuți.

Succesul la public avea să ducă la crearea unei întregi serii de filme cu haiduci, aventurile haiducilor conduși de

Amza continuând în filmele *Răpirea fecioarelor* (1968, regia: Dinu Cocea; actori principali: Emanoil Petruț, Magda Barbu, Toma Caragiu, Jean Constantin) și *Răzbunarea haiducilor* (1968, aceeași echipă de realizatori). După moartea căpeteniei Amza, locul în fruntea cetei de haiduci este luat de Anghel Șaptecai, în trilogia *Haiducii lui Șaptecai*, *Zestrea domniței Ralu* și *Săptămâna nebunilor*, regizată în 1971 de Dinu Cocea, după un scenariu de Eugen Barbu și avându-i în rolurile principale pe Florin Piersic, Marga Barbu, Toma Caragiu, Aimée Iacobescu și Colea Răutu. La începutul secolului al XIX-lea, domnul fanariot instituie birul văcăritului, sărăcind populația, cu scopul de a strânge un milion de galbeni, din care să-i cumpere bijuterii fiicei sale, Ralu. După mai multe întâmplări spectaculoase, ceata de haiduci condusă de Anghel îi învinge pe arnăuții domnești conduși de tatăl său natural, Mamulos, și reușește să fure caseta cu bijuterii a domniței Ralu. Haiducul urmărește să vândă bijuteriile astfel încât să cumpere arme de la Brașov și să se alăture oștii strânse de Tudor Vladimirescu, cu gândul să-i alunge din Țara Românească pe domnii fanarioți, care înstrăinau bogățiile țării și aduceau norodul la sapă de lemn.

În anul 1981, Dinu Cocea își continua seria filmelor despre haiduci cu două producții, *Iancu Jianu zapciul* și *Iancu Jianu haiducul*. Zapciul Iancu (interpretat de Adrian Pintea), din neamul boierilor Jieni, credea în lege și în instituțiile statului, dar abuzurile și nelegiuirile săvârșite de oamenii puterii, precum și traiul parazitar al elitelor sociale îi provoacă un proces de conștiință și îl determină să aleagă drumul haiduciei.

Filmele cu haiduci au devenit astfel extrem de populare, popularitate explicată și prin distribuția extraordinară, cu unii dintre cei mai îndrăgiți actori români. S-au înregistrat milioane de spectatori în sălile de cinema la sfârșitul secolului XX și alte câteva milioane de telespectatori în primele decenii ale secolului XXI, așa prinzând contur imaginea haiducului așa cum o avem azi. Haiducii sunt apărătorii

celor năpăstuiți, răzbunătorii nedreptăților și umilințelor, și dăruiesc săracilor ce iau de la bogați, fanarioți și ciocoi. Nu vom urmări însă în cartea de față să dovedim lipsa, adesea izbitoare, de veridicitate a filmelor regizate de Dinu Cocea. Scopul nostru e să supunem criticii teoriile istoriografice care au conturat în primă instanță imaginea haiducului ca luptător pentru dreptate socială.

*Teoria „banditismului social” și critica sa
în istoriografia occidentală*

Fascinația față de eroul justițiar social nu este, firește, specifică societății românești, ci traversează dintotdeauna istoria omenirii. Personaje celebre precum Robin Hood, Fra Diavolo sau Cartouche au fost romantizate și idealizate în baladele sau istorisirile populare. Cum faptele de viață negativ-spectaculoase par să-i fi atras mereu pe oameni, fenomenul banditismului a ținut prima pagină a interesului public în toate societățile și pe toate meridianele. Banditul este o figură omniprezentă în literatura, presa, legendele și folclorul din toate timpurile și din toate spațiile, așa că nu-i de mirare cât de bogată este istoriografia dedicată fenomenului banditismului.

Istoricul englez Eric Hobsbawm a discutat pe larg în studiile sale despre formele de rebeliune socială din societățile premoderne¹ și despre bandiți ca atare², imprimând astfel o adevărată direcție de cercetare în istoriografia mondială. Potrivit lui, în societățile fundamental agrare (sau în tranziție de la societatea agrară la cea industrializată), unde țăranii și muncitorii fără pământ sunt oprimați și exploatați de celelalte clase sociale, acțiunile bandiților au o componentă socială puternică. „Banditul social”, concept introdus de Hobsbawm, este acel nelegiuit ale cărui acțiuni nu sunt socotite a fi criminale de către cei sărmani. Banditismul social, cu forma sa specifică întâlnită în sud-estul Europei și

în spațiul românesc, haiducia, devine astfel o manifestare a nemulțumirii și revoltei țăranilor, principala clasă socială din rândul căreia provin acești rebeli ai societăților premoderne.

În ultimele decenii ale secolului XX, teza lui Hobsbawm a fost criticată deopotrivă de antropologi și de istorici. În cercetările sale de antropologie istorică din Sicilia, Anton Blok³ utilizează conceptul lui Norbert Elias despre relațiile de putere și arată că Hobsbawm a exagerat rolul conflictului de clasă, romantizându-i totodată pe bandiți. Departe de a fi apărători ai săracilor, bandiții chiar îi terorizau și opri-mau adesea pe aceștia. Ca să nu fie prinși ori uciși de arendași, poliție sau țărani, bandiții au nevoie de protecție din partea potentatilor sau a autorităților locale. Cu cât un bandit are mai mult succes, cu atât se bucură de o protecție mai mare. În Sicilia, arată antropologul olandez, acest sprijin venea de la mafioți (persoane cu autoritate la nivel local, ce desfășurau adesea activități ilegale și cereau taxe de protecție) sau de la politicieni locali.

Istoricul Henk Driessen a sugerat la rândul său că fenomenul banditismului are și alte laturi decât aceea de a exprima neliniștile populare. Analizând cadrul social mai larg în care au acționat bandiții în Andaluzia secolului al XIX-lea, Driessen⁴ identifică aceeași relație între succesul bandiților și gradul de protecție de care se bucurau din partea mai-marilor locului. Exemplele sunt luate din două orașe andaluze: Estepa, unul dintre centrele de proveniență ale bandiților de-a lungul întregului secol al XIX-lea, și Santaella, care se număra printre victimele preferate ale atacurilor bandiților.

Criticând faptul că analiza lui Hobsbawm se bazează mai mult pe surse folclorice și literare decât pe documente istorice, Richard Slatta⁵ a adunat într-un volum o serie de studii ce își propuneau să probeze existența de-a lungul istoriei a fenomenului banditismului social în America Latină. Însă nelegiuirile din *llanos* venezuelene și cei din Anzii brazilieni, din pampasul argentinian, precum și faimoșii *bandidos* mexicani⁶ s-au dovedit a fi, în realitate, departe

de modelul banditului social din literatura și legendele locale. O necesară distincție metodologică între bandiții legendari, studiați pe baza literaturii și folclorului, și cei atestați istoric, a căror analiză trebuie să pornească de la surse de arhivă, este cerută și de Pierre Bettez Gravel⁷. Analizele istoricilor din ultimele decenii au arătat, așadar, că până și în Spania, Italia sau America Latină, spații în care banditismul a fost larg răspândit pe parcursul întregului secol al XIX-lea și chiar în primele decenii ale secolului următor (perioadă în care fenomenul dispăruse din Europa Occidentală), noțiunea de „bandit social” se datorează într-o mare măsură legendelor populare și nu are corespondent în realitatea istorică.

Cercetătorii fenomenului banditismului ar trebui, așadar, să acorde o atenție sporită contextului istoric în care acesta s-a manifestat, și nu unui caracter anistoric și intrinsec al brigandajului, pus în legătură cu protestul social, în diferitele sale forme. Acest tip de demers metodologic este adoptat și de Valérie Sottocasa, atunci când încearcă să identifice formele de criminalitate, violență și protest politic acoperite de fenomenul brigandajului în Franța în anii 1750–1850.⁸

Modelul analitic al lui Hobsbawm a fost criticat și de către autorii ce au încercat să analizeze maniera în care statele s-au raportat la fenomenul banditismului. Astfel, Alejandro Colas și Bryan Mabee au sugerat că activitățile unor grupuri precum bandiții, pirații, corsarii, mercenarii și contrabandiștii, ale căror acțiuni se situau în afara legii, au fost folosite de către stat pentru a-și exercita puterea coercitivă.⁹

Karen Barkey pornește de la teoria lui Charles Tilly privind formarea statelor europene¹⁰ și situează fenomenul banditismului în contextul social și economic din Imperiul Otoman, arătând modul în care statul otoman, în perioadele de criză, s-a folosit de bandiți, pentru a se dispensa apoi de ei când nu-i mai erau necesari.¹¹ Analiza lui Barkey are în vedere rolul jucat de bandiți în procesul de centralizare a

statului otoman în secolul al XVII-lea, însă concluziile sale, au arătat alți cercetători, sunt valide și pentru sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Tolga Esmer a demonstrat modul în care fenomenul banditismului a dus la crearea unor rețele ce legau oficialii otomani de grupul eterogen al supușilor, de etnii și religii diferite, rețele ce aveau un rol central în strategiile de guvernare a statului.¹² Astfel, mai toți bandiții faimoși de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, așa-numita „perioadă a cârjaliilor“, au sfârșit prin a ocupa diferite poziții oficiale în aparatul de stat otoman.¹³ De pildă, Ali din Tepelena (1740–1822), care a continuat inițial tradiția de familie a practicării jafului, cum făcuseră tatăl și bunicul său, avea să devină apoi puternicul Ali Pașa al Ianinei¹⁴; la fel, renumitul tâlhar Kara Feyzî devine în 1805 un funcționar otoman respectabil, aian al mai multor orașe de-a lungul actualei granițe dintre Serbia și Bulgaria.¹⁵ Ali Yaycioğlu a subliniat și el rolul jucat în această perioadă de elitele locale din Balcani, mai toate implicate, într-o măsură mai mică sau mai mare, în rețele clientelare ce includeau și numeroși bandiți, elite cooptate de sultani ca adevărați parteneri în guvernarea statului otoman.¹⁶

Încercând să identifice cauzele pentru care numeroși albanezi deveneau tâlhari, Frederick Anscombe a infirmat teoria lui Hobsbawm, arătând că jafurile albanezilor, care vizau atât creștinii, cât și musulmanii din Rumelia, nu erau motivate de rațiuni ideologice sau naționale, ci de obținerea unui câștig.¹⁷ Însă, chiar și atunci când acționau doar din interes propriu, bandiții puteau aduce o serie de avantaje indirecte claselor de jos, care erau oprimate de clasele conducătoare. Fără să apeleze la teoria luptei de clasă, Nicholas Curott și Alexander Fink identifică trei mecanisme prin care clasele de jos pot beneficia de pe urma tâlharilor aflați în conflict cu statul: bandiții încalcă legile aplicate de elita conducătoare, pentru care populația nu are simpatie; prin acțiunile lor, tâlharii limitează privilegiile claselor conducătoare

și puterea statului, veghind totodată la respectarea unui sistem de norme sociale, acolo unde instituțiile statului nu reușesc să facă acest lucru.¹⁸ Astfel s-ar explica de ce tâlharii, deși îi jefuiesc și pe membrii claselor de jos, au o imagine pozitivă în creațiile folclorice.

Unii cercetători consideră însă că istoricul trebuie să analizeze fenomenul banditismului pornind de la un punct situat la egală depărtare de cele două extreme ale grilei interpretative. Astfel, potrivit autorului articolului despre banditism din *Enciclopedia crimei și pedepsei*¹⁹, în analiza acestui fenomen dintr-o perspectivă comparată, cea mai utilă este calea de mijloc între a-i vedea pe bandiți exclusiv ca pe niște rebeli sociali, așa cum face Hobsbawm, sau ca pe niște oportuniști individualiști ori slujitori ai unor potențați rurali, așa cum face Block. Adesea, toate aceste forme coexistă în exemple istorice de banditism, deși unele pot predomina în anumite contexte.

Istoriografia românească a problemei

În spațiul românesc, fenomenul haiduciei a fost cercetat mult mai pe larg de specialiștii în literatură populară – căci voinicul care ia calea codrului populează un epos fabulos ca dimensiuni și varietate, fiind prezent nu doar în balade, ci și în teatrul haiducesc, în literatura cultă, în romane istorice și în povestiri – decât de istorici. Pentru scriitorii și istoricii romantici de la sfârșitul secolului al XIX-lea (unii dintre ei eminenți culegători de folclor și familiarizați deja cu haiducii pe care îi întâlneau în epica populară, precum Vasile Alecsandri și B.P. Hasdeu), haiducul este un luptător pentru dreptate socială și libertate națională. Această interpretare a influențat puternic definițiile date începând din anii '30 ai secolului XX, ce vedeau haiducia ca pe un fenomen curent, de masă, mai cu seamă în a doua jumătate